

Jean-Claude Guillebaud

**Η ΑΡΧΗ
ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΑΣ**

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ

1. Τι μας συμβαίνει;

Να 'μαστε αντιμέτωποι με έναν κόσμο που αναπτύσσεται, κατακτητικός και κυριαρχικός, αλλά ο οποίος, σαν κολοσσός με πηλίνα πόδια, κινδυνεύει όχι να καταρρεύσει αλλά να προκαλέσει αυτή την *αποθηρίωση* που, μετά τη Σόαχ,* θα μπορούσε να καταστεί η μορφή της τωρινής καταστροφής.

Jacques Hassoun¹

Βρισκόμαστε ενώπιον ενός εκκλησιαστικού παραδόξου. Του εξής: μία αόρατη λογική, μέρα με την ημέρα, μας τραβά το χαλί κάτω από τα πόδια. Χωρίς να το ξέρουμε, οι κοινωνίες μας οπισθοβατούν και οι ιδέες μας ακολουθούν την οδό της απωλείας, σαν στρατιές χαμένες μέσα στην ομίχλη. Οι αξίες, οι αρχές, οι δημοκρατικοί στόχοι τους οποίους θέτουμε διαβρώνονται εκ των ένδον. Ζούμε και σκεφτόμαστε κατά κάποιον τρόπο πάνω από το κενό, μόνο που αυτό το κενό μάς περιμένει. Κάτι σαν οντολογική σχιζοφρένεια μας παραμονεύει, όσον αφορά την έννοια των λέξεων και των πραγμάτων. Ας το δούμε αυτό από κοντά. Ποιες είναι οι δύο όψεις αυτού του παράξενου νομίσματος;

Για την πρόσθια όψη, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα. Πιστεύουμε — ευλόγως — στα *δικαιώματα του ανθρώπου*. Είμαστε πεπεισμένοι ότι ο προοδευτικός θρίαμβός τους στην απαρχή της νέας

* Το Ολοκαύτωμα. (Σ.τ.Μ.)

χιλιετίας αναγγέλλει όχι το τέλος της Ιστορίας αλλά μάλλον την ήττα (τουλάχιστον προσωρινή) των τυραννιών και των κυριαρχιών. Αντίο στο φασισμό, στον κομμουνισμό, στο ναζισμό· αντίο στους απανταχού δικτατορίσκους· αντίο στους επιβεβλημένους εγκλεισμούς! Οι πλέον αισιόδοξοι —μεταξύ τους και εγώ— προαισθάνονται την έλευση μιας νέας εποχής Διαφωτισμού, ο οποίος όμως αυτή τη φορά θα απλωθεί σε όλη τη γη. Το πρόταγμα* δεν είναι ούτε παράλογο ούτε αθέμιτο.

Οι δημόσιες ομιλίες μας, οι εφημερίδες μας, οι πολιτικές μας συζητήσεις αντηχούν εν πάση περιπτώσει αυτό το δόγμα και αυτή την ελπίδα. Θα απαιτήσουμε να υπερισχύσουν, παντού, η ελευθερία και η αξιοπρέπεια. Τέρμα οι θανατηφόρες κυριαρχίες, τέρμα οι καταναγκαστικές εξαρτήσεις, τέρμα η καταπίεση λόγω οποιωνδήποτε διακρίσεων: τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι ο τελευταίος ορίζοντας προς τον οποίο δεχόμαστε να στρέψουμε το βλέμμα μας. Το πρόταγμα αυτό δεν είναι επαρκές, πλην όμως είναι σίγουρα αναγκαίο. Η λήθη ας σκεπάσει για πάντα τον 20ό αιώνα, τις εξαλλοσύνες του, τα στρατόπεδά του και τις αλαζονικές ιδεολογίες του! Ποτέ πια κάτι τέτοιο! Για μας, το χειραφετημένο και ήρεμο αυτόνομο άτομο θα αποτελεί αύριο το μέτρο όλων των πραγμάτων. Γινόμαστε συνεπώς καχύποπτοι μόλις αντιληφθούμε ότι αμφισβητείται έστω και ένα από αυτά τα «δικαιώματα».

Ταυτόχρονα, έχουμε οξυμμένη αντίληψη αυτού που μπορεί να είναι ένα *έγκλημα εναντίον της ανθρωπότητας*. Αυτό που επιπροσθέτει στη δολοφονία των ανθρώπων την άρνηση της ανθρωπιάς· αυτό που επιβαρύνει το σφαγιασμό των ανθρώπων με το πετσόκομμα της λογικής. Οι αναμνήσεις μας είναι ακόμα νωπές πάνω σ' αυτό το θέμα. Για να απαγορεύσουμε μια για πάντα τούτα τα μακελειά και τούτες τις υπο-ανθρώπινες καταστροφές, για να

* *Projet*. Εδώ «πρόταγμα», σύμφωνα με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο ο Κορνίλιος Καστοριάδης στη *Φαντασιακή Κοινωνία*. (Σ.τ.Μ.)

αποσοβήσουμε τον κίνδυνο, θέλουμε να εγκαθιδρύσουμε ένα νέο διεθνές δίκαιο, με τις ποινικές του κατηγορίες και τα δικαστήριά του, εν αναμονή της «αστυνομίας» του. Η ένοπλη δύναμη, πιστεύουμε, είναι επιβεβλημένη μόλις βεβαιώνεται ένα έγκλημα εναντίον της ανθρωπότητας. Βοσνία, Ρουάντα, Κόσοβο... Η επαγρύπνηση σε αυτό το μέτωπο δικαιολογεί μάλιστα, πιστεύουμε, την επανεκτίμηση, ακόμα και την εγκατάλειψη, των παλαιών κατηγοριών της *realpolitik*. Οχυρωμένα έθνη, σφραγισμένα σύνορα, αυστηρές εθνικές κυριαρχίες, εθνικά συμφέροντα...

Απαιτούμε μία αληθινή «μεταξίωση των [πολιτικών] αξιών», για να παραφράσουμε τον Nietzsche. Σε έναν πλανήτη που ενοποιείται αργά, καμία «εθνική κυριαρχία» δεν θα είναι πλέον νόμιμη από τη στιγμή που θα υπερισχύει, υπό την κάλυψή της, η φρίκη του εγκλήματος εναντίον της ανθρωπότητας. Σε όσους ανησυχούν βλέποντας να εξαφανίζονται έτσι οι παραδοσιακές μορφές της διπλωματίας, της γεωπολιτικής και του διεθνούς δικαίου· σε όσους αναφέρονται ειρωνικά σε τούτη την εκπολιτιστική πνευματικότητα, αντιτάσσουμε την άμεση – και τηλεοπτική – συνειδητοποίηση της φρίκης. Μήπως δεν επείγει να απαρηθηούμε τους αλλοτινούς επιφυλακτικούς κυνισμούς προκειμένου να επιταχύνουμε την ανάδυση μιας αληθινής πλανητικής ηθικής; «Η κατάκτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου ενέχει επίσης κάτι το απόλυτο», παρατηρεί μία από τις καλύτερες Γαλλίδες νομικούς σε αυτόν τον κλάδο. «Πρέπει να θέσουμε αδιαπέραστα όρια, που με νομικούς όρους αποκαλούνται άθικτα δικαιώματα και απαράγραπτα εγκλήματα. Πρέπει να τα καταστήσουμε λειτουργικά».²

Δικαιώματα του ανθρώπου από τη μια, έγκλημα εναντίον της ανθρωπότητας από την άλλη: αυτές οι εμβληματικές κατηγορίες έγιναν έτσι οι δύο πόλοι – θετικός και αρνητικός – της σύγχρονης εποχής. Στην πραγματικότητα, γι' αυτό μιλάμε αδιάκοπα. Αυτή είναι η εφεξής η δόξα.* Έτσι ανατροφοδοτείται η αγαθή μας συνείδη-

* Η ελληνική λέξη με λατινικούς χαρακτήρες στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Μ)

ση και αποκτά νέες βάσεις όση ιστορική αισιοδοξία μας απομένει. Ορίστε, λοιπόν, όσον αφορά τη μία όψη του νομίσματος.

Επαναπροσδιορισμός του ανθρώπου;

Η άλλη όψη είναι πιο ανησυχητική. Πίσω από την πλάτη μας, ενόσω επιχειρηματολογούμε και ηθικολογούμε κατ' αυτόν τον τρόπο, ψιθυρίζονται κεφαλαιώδη ερωτήματα που προτιμάμε, επί του παρόντος, να μην τα ακούμε. Τι ακριβώς είναι ο άνθρωπος; Τι σημαίνει η έννοια της ανθρωπιάς; Μα αυτή η ιδέα δεν επιδέχεται άραγε αναθεώρηση ή βελτίωση; Πράγμα απίστευτο, τούτες τις νέες αμφισβητήσεις του ανθρωπισμού δεν τις εκφράζουν, όπως παλιά, βάρβαροι δικτάτορες και πεφωτισμένοι τύραννοι, τις αρθρώνει η ίδια η επιστήμη στους νέους της κλάδους. Συνδέονται μάλιστα με τις συνταρακτικές επαγγελίες της εν λόγω επιστήμης: σαν να επρόκειτο για το αντίτιμο ή για το ρίσκο που πρέπει να πάρουμε. Να θέσουμε τον άνθρωπο υπό αμφισβήτηση για να τον γιατρέψουμε καλύτερα... Από τη βιολογία έως τις νευροεπιστήμες, από τη γενετική έως τις γνωσιακές έρευνες, μια ολόκληρη πλευρά της σύγχρονης ανθρώπινης διανόησης εργάζεται για να κλονίσει τις βεβαιότητες στις οποίες είμαστε ακόμα γαντζωμένοι. Αυτή η τεράστια αντίφαση κρύβεται πίσω από μια ομίχλη λέξεων, αλλά όλο και λιγότερο.

Αν ακούσουμε λίγο καλύτερα τις συζητήσεις που προκαλούν, τόσο στον Τύπο όσο και στα δικαστήρια, οι πρόοδοι της βιοεπιστήμης – κλωνοποίηση, τεκνοποίηση υποβοηθούμενη από την ιατρική, έρευνες γύρω από το έμβρυο, γενετικοί χειρισμοί, μεταμόσχευση οργάνων, εφοδιασμός του ανθρώπινου σώματος με μηχανήματα υποστήριξης, κ.λπ. –, θα διαπιστώσουμε ότι το ίδιο ερώτημα τα διαπερνά όλα. Πέρα για πέρα. Ένα ερώτημα τόσο ριζοσπαστικό, τόσο «τεράστιο» ώστε, μπροστά του, η σκέψη διαστάζει, η νομολογία τραυλίζει, τα δικαστήρια πελαγοδρομούν:

πού να θέσουμε τα πραγματικά όρια του ανθρώπινου, δηλαδή *πώς να ορίσουμε την ανθρωπιά του ανθρώπου*; Τι είναι αυτό, σε τελική ανάλυση, που κάνει τον άνθρωπο να ξεχωρίζει από την υπόλοιπη φύση; Με τι θα μπορούσαμε να συνδέσουμε την ιδιαιτερότητα του ανθρώπινου είδους, όταν τα πάντα σήμερα τη διαλύουν «επιστημονικά» μες στην αμέτρητη βιογενετική ποικιλία της ζώσας φύσης;

Όλες, χωρίς εξαίρεση, αυτές οι νέες συζητήσεις οδηγούν σε τούτο το καίριο ερώτημα και προκαλούν την ίδια ζοφερή ανησυχία. Μήπως η γενετική δεν μας φέρνει, *de facto*, σε μία αδιαφοροποίητη κοινότητα μεταξύ του ανθρώπου και του ζώου; Μήπως οι γνωσιακές επιστήμες δεν μας προτείνουν την υπόθεση του εγκεφάλου-υπολογιστή ή μιας πιθανής τεχνητής νοημοσύνης, δηλαδή μιας αναμφίβολης εγγύτητας μεταξύ του ανθρώπου και της μηχανής; Μήπως η μοριακή φυσική δεν προϋποθέτει μία καταρχήν συνέχεια της ίδιας της ύλης, συμπεριλαμβανομένης της ζωτανής ύλης και του ανθρώπου; Οπότε; Σε λίγο δεν θα έχουμε τίποτα στα χέρια μας για να ορίσουμε τον άνθρωπο. Ίσως ήδη να μην έχουμε τίποτα...

Αυτή είναι η αληθινή φύση μιας εννοιολογικής επανάστασης – μία «αλλαγή παραδείγματος», θα πουν οι σχολαστικοί – της οποίας είμαστε οι βουβοί μάρτυρες. Αυτή την επανάσταση/μετάλλαξη, ο καθένας προσπαθεί ακόμα να βρει τις κατάλληλες λέξεις για να την καθορίσει σαφώς. Θα μπορούσαμε εδώ να παραθέσουμε κατά βούληση τις ρήσεις. «Το νέο γεγονός», γράφει ο Paul Ricœur, «είναι ότι ο άνθρωπος έχει γίνει τώρα επικίνδυνος για τον ίδιο τον εαυτό του, θέτοντας σε κίνδυνο τη ζωή που τον φέρει και τη φύση υπό την προστασία της οποίας χάραζε άλλοτε την περιφραγή των πόλεων του». ³ Στις προοπτικές που μας πολιορκούν δεν διακυβεύεται μόνο η λιγότερο ή περισσότερο ορθή οργάνωση των κοινωνιών μας αλλά η ίδια η αρχή της ανθρωπιάς. ⁴ Ένα «κατώφλι» ξεπεράστηκε κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών. Ένα κατώφλι που το προαισθανόταν, με τον

τρόπο του, ο Michel Foucault όταν έγραφε πριν από είκοσι τέσσερα χρόνια: «Αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε “κατώφλι βιολογικού μοντερνισμού” μιας κοινωνίας τίθεται τη στιγμή που το είδος διακνυβείται αυτό καθαυτό από τις στρατηγικές του πολιτικές. Ο άνθρωπος, επί χιλιετίες, παρέμεινε αυτό που ήταν για τον Αριστοτέλη: ένα ζωντανό ζώο και επιπλέον ικανό για πολιτική ζωή· ο σύγχρονος άνθρωπος είναι ένα ζώο στην πολιτική του οποίου η ζωή του ως ζωντανού όντος τίθεται υπό αμφισβήτηση».⁵

Ανθρωπότητα, άνθρωπος, ανθρώπινο είδος... Αισθανόμαστε πράγματι ότι κάτω από τα πόδια μας ανοίγεται ένα χάσμα. Μπροστά σε αυτό το προαναγγελθέν κενό, μας κυριεύει ο ίλιγγος. Αντιλαμβανόμαστε μία άτεγκτη αντίθεση ανάμεσα στα «δύο μισά» της σύγχρονης σκέψης. Πώς θα μπορέσουμε να προωθήσουμε τα δικαιώματα του ανθρώπου, αν ο ορισμός του ανθρώπου αμφισβητείται επιστημονικά; Πώς θα αποτρέψουμε τα εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητας, αν ο ορισμός της ίδιας της ανθρωπότητας γίνεται προβληματικός; Αυτό το τεράστιο παράδοξο το οποίο ήδη αντιμετωπίζουμε δεν έχει πια και μεγάλη σχέση με την παλιά αφοσίωση, την «ευγενική» και καλοκάγαθη προσήλωση, στον ανθρωπισμό των σχολικών προαυλίων· αυτή τη χαζή φιλοπατρία από την οποία εμπνέονται ακόμα οι πολιτικοί μας επίλογοι. Ούτε καν με την απλή οικολογική υπεράσπιση ενός πλανήτη που απειλείται από την τρύπα στο στρώμα του όζοντος ή από την αύξηση της θερμοκρασίας του κλίματος.

Το πρόβλημα σήμερα δεν είναι μόνο η «επιβίωση της ανθρωπότητας», που ορίζεται ως μια κοινότητα εγκατεστημένη στον πλανήτη Γη, αλλά αυτό που τίθεται, στον καθένα από μας, η διατήρηση της ανθρωπιάς του ανθρώπου· αυτή η παγκόσμια ιδιότητα που ο Kant την αποκαλεί *Menschheit* και η οποία καθιστά πραγματικά τον καθένα ένα ανθρώπινο ον. «Το πρόβλημα που τίθεται», γράφει υπέροχα ο Maurice Bellet, «είναι η γένεση της ανθρωπιάς: δηλαδή το γεγονός ότι η ανθρωπιά του ανθρώπου δεν

είναι προφανής, το γεγονός ότι είναι μία καταπληκτική και απίθανη ανάδυση στους κόλπους του σύμπαντος». ⁶ Μία ανάδυση που ξαναγίνεται πιο εύθραυστη από ποτέ.

Ναι, περνάμε ένα καταπληκτικό κατώφλι. Ο δημοσιογράφος Hervé Kempf που ασχολείται με το θέμα της επιστήμης προτείνει να ονομάσουμε αυτό το «πιθανό» που μας προσφέρει αφινδύως το ποιοτικό άλμα της επιστήμης, την υπόθεση μιας ανθρωπότητας υπό μετάλλαξη ή μιας μετα-ανθρωπότητας, «βιολιθική επανάσταση», σε αντίθεση με αυτό που ήταν η «νεολιθική» επανάσταση, η οποία συντελέστηκε πριν από περίπου δώδεκα χιλιάδες χρόνια, και η οποία έκανε τις ανθρώπινες κοινωνίες να περάσουν από έναν τρόπο διαβίωσης βασισμένο στο κυνήγι και στη συλλογή καρπών σ' έναν τρόπο διαβίωσης βασισμένο στην κτηνοτροφία και την καλλιέργεια της γης. Αυτή η επανάσταση σηματοδοτούσε μια πλήρη αλλαγή της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση. Σήμερα, «περνάμε σε μία νέα εποχή, η οποία κυριαρχείται από τις τεχνικές που συνδέουν το ζωντανό (βιο-) με το ορυκτό (λίθος)». Για τον Hervé Kempf, αυτή η νέα επανάσταση έρχεται να κλείσει μια πολύ μακρά περίοδο της ιστορίας, κατά την οποία σφυρηλατήθηκαν οι πνευματικές εκείνες κατηγορίες που χρησιμοποίησε η δυτική σκέψη για να δημιουργήσει στη διάρκεια των αιώνων την απεικόνισή της του κόσμου. Αυτή η απεικόνιση σήμερα διαλύεται σαν εύθραυστο τσιμέντο.

«Σκεφτόμαστε τον άνθρωπο σαν μία σταθερή έννοια, τουλάχιστον στην κλίμακα των χιλιετιών κατά τη διάρκεια των οποίων το ανθρώπινο είδος, με την ωρίμανση της βιολογικής του εξέλιξης, εισήλθε στην ιστορία [...] Η βιολιθική ανοίγει την ιστορία μιας κατευθυνόμενης εξέλιξης, μιας μετασχηματισμένης βιολογίας, ενός ανθρώπου που αποτελεί δημιούργημα των έργων του και όχι πλέον της προστατευτικής δύναμης της φύσης». ⁷ Ορισμένοι, πολύ πιο ανήσυχοι, επιστρατεύουν για την ίδια αυτή μετάλλαξη τρομακτικές μεταφορές. «Αφού σπάσαμε τα ταμπού της ασφυκτικής αστικής κουλτούρας, πρέπει τώρα να σπάσουμε το

άτομο, την ενότητα του ανθρωπίνου είδους, με την επικείμενη έκρηξη μιας γενετικής βόμβας που θα είναι για τη βιολογία ό,τι ήταν η ατομική βόμβα για τη φυσική».⁸

Ένα είναι σίγουρο: διστάζουμε αίφνης μπροστά στην ίδια μας την τεχνοεπιστημονική θρασύτητα. Τα εργαλεία που έχουμε στα χέρια μας μας ανοίγουν τις πόρτες μιας περιπέτειας χωρίς προηγούμενο στην ιστορία μας. Μας έχει δοθεί η εξουσία να επεκτείνουμε τα βιολογικά σύνορα, να αφηφούμε το σωματικό πεπρωμένο, να αποτρέπουμε τα παλιά πεπρωμένα της φυσιολογίας ή της γενεαλογίας, να θεραπεύουμε ανίατες ασθένειες, κ.λπ. Η ανθρωπινή υπερηφάνεια που χαρακτηρίζει την εποχή δεν είναι, από αυτή την άποψη, τελείως αδικαιολόγητη. Αλλά ο φοβερός τρόμος που τη συνοδεύει είναι απόλυτα βάσιμος. Το Φεβρουάριο του 1997, μετά την κλωνοποίηση του προβάτου Ντόλι, η γερμανική εφημερίδα *Frankfurter Allgemeine Zeitung* εξέφραζε το κοινό αίσθημα γράφοντας: «Ο Κοπέρνικος έδιωξε τον άνθρωπο από την καρδιά του σύμπαντος, ο Δαρβίνος από τον κόρφο της φύσης, η γενετική ετοιμάζεται να διώξει τον άνθρωπο από τον ίδιο του τον εαυτό».

Αυτή είναι ίσως, για να επαναλάβω την όμορφη έκφραση της Marie Balmory, «η καταστροφική ευτυχία που μας απειλεί».⁹

Κάτι απίστευτο συμβαίνει στις μέρες μας: οι δύο αξίες τις οποίες επικαλούμαστε συνεχώς, οι δύο αρχές που προβλήσαμε μονίμως, ήτοι η ανθρωπιά και ο ίδιος ο άνθρωπος, τίθενται υπό αμφισβήτηση και απειλούνται με πλήρη ισοπέδωση. Τι είναι τελικά το ανθρώπινο είδος; Πώς μπορεί να προσδιοριστεί ο άνθρωπος; Αναρίθμητες συζητήσεις και διαφωνίες έχουν προκαλέσει οι τρεις επαναστάσεις οικονομική, αριθμητική, γενετική που μας ποτίζουν σήμερα και των οποίων όλοι βιώνουμε τις συνέπειες. Από την εξέλιξη της βιοτεχνολογίας μέχρι τη διεύρυνση του κυβερνοχώρου, από τους γενετικούς χειρισμούς μέχρι τις ευγονικές απόπειρες, από την εμπορικοποίηση του κόσμου μέχρι την πραγματοποίηση του ανθρώπου, ερχόμαστε αντιμέτωποι με το ίδιο επίμονο ερώτημα: θα καταφέρουμε να υπερασπιστούμε την αδιαμφισβήτητη ανθρωπιά μας; Σ' αυτό το ερώτημα επικρατεί να απαντήσει το παρόν βιβλίο, σε μια προσπάθεια να παραμείνουμε πιστοί στην «αρχή της ανθρωπιάς», χωρίς την οποία το μέλλον προβλέπεται βάρβαρο.

ISSN 1796-9844-423-144-X

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΛΗ 1 106 79 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210 28 04 800, FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr
